

INY-KI IJASÒ RIÒRARUNYRE-MY IJYY

Teijolori Karajá¹

Foto 1 - Festa de Aruanã, dança cultural dos Iny, cada Aruanã possui seu nome e ritmos específicos de danças.

Fonte: Teijolori Karajá.

RYBÈBÛTÈ

Waõmysÿdÿÿna ‘**Ijareheni ibrùhùkÿ**’ hêka iny bdèdÿÿnanarèny rbi rùsare, taikimy tahè idi raõmysÿdÿÿnyre ãriixixanykremy. Mykimy tahè wahãwã-ki okutyhymy rèwinyre, iny ièrydù mahãdù tahè sòemy tai riwawiòhènananyrènyre, idi raõmysÿdÿÿnyreu ‘**Ijareheni Ibrùhùkÿ**’ wiu reeryre, tùle timybo riòrarùnymyhÿre reeryre. Kaa waõmysÿdÿÿna rbi iny mahãdù tùle rierykre ibdèdÿÿnana, taiki tasÿ rirurùtèrènykre rexixa tyhykremy ‘**Ijareheni Ibrùhùkÿ**’ widÿÿ. Mynamy tahè ijasò

1 Licenciado no Curso de Educação Intercultural (Ciências da Cultura) pela Universidade Federal de Goiás. Professor da Educação Básica. Escola Estadual Indígena Hawalòra. Pesquisador da Ação “Saberes Indígenas na Escola”, Rede UFG/UFT/UFMA. Aldeia Hawalòra, MT, Brasil. E-mail: teijoiny91@gmail.com.

bdèdÿñanaki, iny aõ òbitimy aõkõ riwinykre wna òrarùna rare, taiki tahè ùtrètrèmy ijareheni raibrùhùkÿnyõmyhÿre. Kiè.

PALAVRAS-CHAVE: Ijareheni. Ibrùhùkÿ. Ijasò. Wiu. Bdèdÿñana.

RESUMO

O meu tema do projeto ‘**Ijareheni Ibrùhùkÿ**’ é um dos conhecimentos que foram esquecidos. Por isso, eu trabalhei com esse tema, fiz pesquisa, busquei as informações para tentar resgatar esse conhecimento que foi desvalorizado. Portanto, pela primeira vez, através da minha pesquisa e com ajuda da comunidade, principalmente com ajuda dos entrevistados, pude colocar esse conhecimento em prática na minha aldeia. Além disso, eu me incorporei no tema, aprendi o canto, aprendi as regras que se utilizam para a prática desse conhecimento. Portanto, espero que as pessoas aprendam a prática desse conhecimento através do meu trabalho, mas com muita cautela na hora da prática. Todo pequeno e grande conhecimento relacionado à Ijasò exige segredo e norma para seguir.

PALAVRAS-CHAVE: Conhecimento. Ijareheni. Ibrùhùkÿ. Norma. Ijasò.

ABSTRACT

My theme of the project ‘**Ijareheni Ibrùhùkÿ**’ is one of the knowledge that was forgotten, so I worked on this theme, did research, searched the information to try to rescue this knowledge that was devalued. Therefore, for the first time, through my research and with the help of the community, mainly with the help of the interviewees, I was able to put this knowledge into practice in my village. In addition, I joined the theme, learned singing, learned the rules that are used to practice this knowledge. Therefore, I hope that people learn to practice this knowledge through my work, but with great caution at the time of practice, all small and great knowledge related to Ijasò demanded secrecy and rule to follow.

KEYWORDS: Knowledge. Ijareheni. Ibrùhùkÿ. Norms and rules. Ijasò.

Juhu rki iny-ki ijõðre ijasò, kia tabo rkihè aõhèmy rÿiraimyhÿ bjiu-my, syraro-my, ahù-my, bero-my. Hàri mahãdu rkixè rièrymy rÿiraimyhÿ.

Myy tarki Ijarua, Wanahua boho itxirekoarènyre ixidhidÿÿ-my rira-ki, axirarawo bdè-ki, raradòòbehytxi rki inire umarinawi ryna. Itxirèkoarènyre-u rki diridènyde, imarahu-di tarki riòryrènyre iroòdudÿÿ-my txioro bde-u, rarÿÿny rèri-txi tarki rekoare ibròldudihikÿ-my rki. Myy tarki inatxi ijasò rimirènyre iroòdudÿÿ-ki Haariri, irahetotiòrèa, ijõ mahãdu tarki rahènyre. Kia tarki didydènyde hãwã-ò tara boho nohõ-my, rarÿÿnyrènyra tarkihè, sohoji txuhyy rkixè rarÿÿnyrènyre txioro-my tarki iwèru-my riòrènyre. Ibiurasò-my tarki riò-my txuu idirènyrèare, rahènyrènyrebo rkihè, tatyryrèny tarki ririrènyre ixiroorèny-ki, irbi tahè iny rièryre.

Ihyy tarki ijasò iny-ki riòrarunyre, hàri mahãdu tarki idira. Myy tahè iny-ki taiki ijasò ijõðire. Kiè.

1. Iny-ki ijasò rikòrarunyrèmy ijyky

Juhu rki iny-ki ijõkõre ijasò, kiatabo rkihè anohèmy rÿiraimyhÿ bjiku-my, syraraku-my, ahù-my, bèraku-my. Hàri mahãdu rkixè rikèrymy rÿiraimyhÿ.

Myy tarki Ijarua, Wanahua boho itxirekokuarènyre ixikòhidkÿ-my rira-ki, axirarawoku bdè-ki, raradòkòbehytxi rki inire kumarinawi ryna. Itxirèkokuarènyre-ku rki diridènyde, imarahu-di tarki rikòryrènyre irkòdudkÿ-my txioro bde-ku, rarkÿny reritxi tarki rekokuare ibròldudihikÿ-my rki. Myy tarki inatxi ijasò rimirènyre irkòdudkÿ-ki Hakriri, irahetotikòrèa, ijõ mahãdu tarki rahènyre. Kia tarki didydènyde hãwã-kò tara boho nohõ-my, rarkÿnyrènyra tarkihè, sohoji txuhyky rkixè rarykÿnyrènyre txioro-my tarki iwèru-my riòrènyre. Ibikurasò-my tarki rikò-my txuu idirènyrèkare, rahènyrènyrebo rkihè, tatkyrèny tarki ririrènyre ixirkorèny-ki irbi tahè iny rikèryre.

Ihyky tarki ijasò iny-ki rikòrarunyre, hàri mahãdu tarki idira. Myy tahè iny-ki taiki ijasò ijõðire. Kiè.

2. Ijasò

Foto 2 - Wèrù preparando para a dança da festa de Aruanã.

Fonte: Teijolori Karajá.

Ijasò boho hêka aõni roire, inytyhy, iny hàri aõkõ, tiu tùrèny robiõtyhy, hàri kaò iny bdèrèny-ò rityytbànymy ridymyhÿrènyrexièry iny tùrèny robimyhÿre. Dàdà-my rkixè iny tùrènytyhy robimyhÿre. Tii boho hêka bèrahatxi-ki, bjiu-ki, syraro-my rasynymyhÿrènyre.

Ijasò, Ijasò hêka ibutu-my inidÿÿnarènyrare, inirènytyhy sohoji sohoji-my; Ijareheni, Txaõhi, Irahètòtiòrèa, Haariri (Irahakÿ), Iwèrudi, Habusèweria, ihârètyhymy ijõ mahãdu nilerare, tii boho hêka sõe roire.

Hàrile Ijasò ridymyhÿre ùladùdèri nohõ-my, weryry urona-my, ijadòõma ixèna-my. Imarahudi tibo ijõ-my rohõnymyhÿre iwiuròdÿÿ-my roro-wna riwiurònymyhÿre tara-ò, tanyrÿ riòrè-ò, aõki rexiwotòènymyhÿre itxèna-my.

Hàri ijasò ridÿmyhÿre-wna, ru-my bèraldura-wna ròtuòmymhÿre, ijõ txu-my txioro-my tahè tawona riòrymyhÿre, iu tahè hãwyy mahãdu tùrèny robimyhÿre. Ijasò mahãdu wèdu hêka ramyhÿre tawonarèny òrysmy-my.

Hãwã-ki ijasò boho ihetorèny ijõdire, iryraurèny tule idi rèsèmyhÿrènyre, hãbu iumy, jyrè myle ihetorèny-ò ralòmmyhÿre. Hãwyyxè tamy ralòõmyhÿre, tamy ralò-wna tahè rexiòrarunymy hÿre, hàri mahãdu iu rièrymyhÿrènyre aõhebo risnyrènykre òrarudu. Taiki tahè ijasò lsina aõkorare, hãbu, jyrè tule aõhebo ijoina-ki rùtÿhÿnymy hÿre-wna tule raòrarunymy hÿre. Hÿÿna-u rki taiki iny hãwã sõe-my rituere, ijasò iòrarule-my.

Ijasò tule iny rimymy hÿre, taiki iny rahàrinymy hÿre. Ijasò iny rimy-wna, iny rawèbinadunymy hÿre, iny tyytby rki rimymy hÿre imarahu-dí rurukre-my kaki, taita iwsèrèny-my rèlèmmy hÿre. Tule Ijasò, irèiròtèdÿÿ ijõdire, iwsèna hàri aõni ridymy hÿre wsè aõko rare, jyrè mahãdu riwinymy hÿre tuu...

Hàri ijasò tyhy ridymy hÿre rki òsuròna òwy-my, iny rki iòwyrènyre, taiki weryrybò, ijadòòma, weryryhykÿ, hirarihikÿ rurumy hÿre. Hÿÿna-u rki tuu hàri ridy-my rÿiramy hÿ. Wijixè aõkõre.

Ijasò boho hèka iixèrèny wirbi iwitxirawitxirare, iwiurèny, tule txiènarèny wirbi iwitxirawitxirare, taile tahè iny rièrymy hÿrènyre tibo Ijareheni, tibo Iwérudi, tibo Txaõhÿ.

Ijasò boho tule iaõnirèny wirbi iwitxirawitxirare, wetàrari ijasò, wraura ijasò, yreni ijasò, juhta ijasò, Hùùmari ijasò ihàrè-my rki sõe-my ijõdire ijasò witxirawitxira myy hàri mahãdu rarybèmmy hÿrènyre.

3. Ijarehèni ibruhukỹ-my ijyy

Foto 3 – Ijareheni dançando no ritmo da música ibruhukỹ, quer dizer, ritmo de choro.

Fonte: Teijolori Karajá.

Ijareheni tamonahâkỹ, tamona riòrèdi rarỹñnymyhỹreu raibruhukỹnymyhỹrènyre. Raibruhukỹnymyhỹrènyreu iixèrèny rawitxiramymhỹrènyre, ywimy iu rèsèmyhỹrènyre, iwèrùrèny ijra tule raywimymhỹrè. Tahewomy resèmy ròimymhỹrènyre hirarina rbi, ijoina rbi tasỹ takomy rèsèmy ròimymhỹrènyre.

Ijareheni ibruhukỹ wiu uritrètrè iryrysna aõkõ rare. Ijareheni raibruhukỹnymyhỹreu ririõmyhỹre iwètyatxi, brèbunare, Hãlòè, Hèmylala taiki tibo hytydyỹduki ruruamymhỹre. Taiki tahè iwiu raokunananymyhỹrexièry ixawimymhỹrènyre. txutyèmý tamý rèamymhỹre wnaki, txuu ralòmý ixawimymhỹre. Ityhy mahãdu òldu rare.

4. Ijarehèni ibruhukỹ-my iyyky

Ijareheni tamona hãkỹ, tamona riòrèdi rarykỹnymyhỹreku raibruhukỹnymyhỹrènyre. Raibruhukỹnymyhỹrènyreku iixerèny rawitxiramyhỹrènyre, kywimy iku rèsèmyhỹrènyre, iwèrèny ijra tule rakywimyhỹrè. Tahewokumy rèsèmy ròimyhỹrènyre hirarina rbi, itxòina rbi tasã takokumy rèsèmy ròimyhỹrènyre. Ijareheni ibruhukỹ wiku uritrètrè iryrysina anokõ rare. Ijareheni raibruhukỹnymyhỹreku ririkõmyhỹre iwètykatxi, brèbunare, Hãlòkòè, Hèmylala taiki tibo hytydkỹduki rurukamyhỹre. Taiki tahè iwiku rakokunananyhỹrexikèry ixawimyhỹrènyre. Txutykèmy tamy rèakamyhỹre wnaki, txuu ralòmny ixawimyhỹre. Ityhy mahãdu kòldu rare.

5. Ijareheni ibruhukỹ Wiu

Foto 4 – Aruanã na dança do ritmo da música de ibruhukỹ, ou seja, ritmo de choro.

Fonte: Teijolori Karajá.

“(Iòrarù)”

Iratakyhèrare, iratakyhèrare”

“(Tòrana)”

Ijahehe-ijahehe-ijahehe-ijahèhã”

Tiwsè aòkõ tawiu ijareheni rirahòrèdi kia wiu riryrymy idi ròimyhÿrènyre raibruhukynyrènykremy, myy hirarina-ò tahè tamy rèkoamyhÿrènyre, iu tahè wiratxihyky rawinymyhÿrènyre, tule ywimy tahewomy rèsèmy ròimyhÿrènyre, ibròldu mahãdu ihèkihyky risynymyhÿrènyre rexièlèhynyrènyõhyky rèsèmyhÿrènyre, tuhyky Ijareheni rikonananyhÿrènyre taibruhukÿrèny, tamy rèkoamyhÿrènyreu ijoi mahãdu idi rawyhyrarònymyhÿrènyre.

6. Ijareheni ibruhukÿ Wiku

Tiwsè anõkõ tawiku ijareheni rirahakòrèdi kia wiku riryrymy idi ròimyhÿrènyre rabruhukynyrènykremy, myy hirarina-kò tahè tamy rèkokuamyhÿrènyre, iku tahè wiratxihyky rawikunymyhÿrènyre, tule kywimy tahewokumy rèsèmy ròimyhÿrènyre, ibròldu mahãdu ihèkihykyrisynymyhÿrènyre rexièlèhynyrènykõhyky rèsèmyhÿrènyre, tuhyky Ijareheni rikokunananyhÿrènyre taibruhukÿrèny, tamy rèkokuamyhÿrènyreku itxòì mahãdu idi rawyhyrarònymyhÿrènyre.

Wiu (wiku)

2. Iòrarù

*Hârârâââriena hârârâââriena,
Hârârâriena hèhâheeee-hehã,
Hèhâheeee-hehã,
Hârârâriena hârâriehããã.*

Torana

*Hâtãbãmarenenaaaa hãmabeeee
Waijahikamahèhi, waitxahèhi
Waitxahèhi,
Hèhâhehã hijahèhããã.*

1. Iòrarù

*Txahehe txahehèhã txahehèhã
Txahehèhã txahehèhã,
Hèhâhehã hijahèhããã.*

Torana

*Hâtãbãmarenenaaaa hãmabeeee
Waijahikamahèhi, waitxahèhi
Waitxahèhi,
Hèhâhehã hijahèhããã.*

4. Iòrarù

*Jàkonariijèèèhèhã jákonari,
Hjàkonari konarijèrahèèèhãhehã
Hèèèhãhehã,
Hèhãhehã hijahèhããã.*

Torana

*Hàtxàbàmarehenaanaa hãmabeeee
Waijahikamahèhi, waitxahèhi
Waitxahèhi,
Hèhãhehã hijahèhããã.*

3. Iòrarù

*Hijahehèhã
Hijahehã, hijahèhã
Hijahehã, hijahèhã
Hèhãhehã hijahèhããã.*

Torana

*Hàtxàbàmarehenaana hamabeeee
Waijahikamahehi, waitxahehi
Waitxahehi,
Hèhãhehã hijahèhããã*

5. Iòrarù

*Waiwèrube waiwèrube,
Waiwèrube waiwèrube.*

Torana

*Hàtxàbàmarehenaanaa hamabeeee
Waijahikamahehi, waitxahehi
Waitxahehi,
Hèhãhehã hijahèhããã*

7. Iwèrù-my riòkremy ijarehèni riranymyhÿre wiu

Riranyhy ijareheni boho ròhònymyhÿrènyre ijoina rbi, tawèijàtimy rèsèmy hywè werbiò ruru wèrbiò tawèrùrèny rimyjajany, ibròldudira wna, ibròldu iwsèrènyle rèsèmyhÿrènyre. Tauberènykile tahè tawiurèny riokunanamyhÿrènyre. Imarahudi tahè tawiurènytyhyò rèkòamyhÿrènyre iu tahè ijò ijasò mahãdu tawiurèny ritèrènymyhÿrènyre.

8. Iwèrù-my riòkremy ijarehèni riranomyhÿre wiku

Riranyhyky ijareheni boho rakòkunomyhÿrènyre itxoina rbi, taweitxátimy rèsèmy hywè werbikò, ruru wèrbikò, tawèrùrèny rimyjajanomy, ibroldudira wna, ibroldu iwsèrènyle rèsèmyhÿrènyre. Takuberènykile tahè tawikurèny rikokunanamyhÿrènyre. Imarahudi tahè tawikurènytyhykò rèkòkuamyhÿrènyre, iku tahè ijõ ijasò mahàdu tawikurèny ritèrènyomyhÿrènyre.

<ul style="list-style-type: none">• <i>Iumy</i> <i>Jaaaabareeee hijehãããã-hijeeeee-hehãããã</i> <i>Jaaaabareeee hijehãããã-hijeeeee-hehãããã</i> <i>Jaaaabareeee hijehãããã-hijeeeee-hehãããã</i> <i>Jaaaabareeee hijehãããã-hijeeeee-hehãããã</i>• <i>Tõrana</i> <i>Jaaaabariiitehãheheheeee hijeeeee-hehãããã</i> <i>Jaaaabariiitehãheheheeee hijeeeee-hehãããã</i>	<ul style="list-style-type: none">• <i>Iumy</i> <i>Waitxãhehe</i> <i>Waitxãhehe</i> <i>Waitxãhehe</i> <i>Waitxãhehe</i>• <i>Tõrana</i> <i>Waitxãhe-hitxãhehã</i> <i>waitxãhe-hitxãhehã</i> <i>waitxãhe-hitxãhehã</i>
---	---

9. Ijareheni wiu isitbò

Wiu isitbò ijareheni riryrymyhÿre itmyra-my ralòmÿhÿre-u, inyra-di rèamÿhÿre-u, txuijra-my rèsemÿhÿre-u, raixòunomyhÿre-u.

10. Ijareheni wiku isitbò

Wiku isitbò itxareheni riryrymyhÿre itmyra-my ralòmÿhÿre-ku, inyra-di rèakamÿhÿre-ku, txuijra-my rèsemÿhÿre-ku, raixòkunomyhÿre-ku.

IÒRARU;

HÒÒHIJĀHEE HÒHIJĀ-HÈHĀ

TÕRANA;

HÒÒHIJĀHEE HÒÒHIJĀ-HE,

HÒÒHIJĀ-HE HÒIJĀ-HÈHĀ

HÒÒHIJĀ-HE,

HÒÒHIJĀHE HÒIJĀ-HÈHĀ

IÒRARU;

TXĀHE TXĀHEHĀ

TÕRANA;

HEBÀTXĀNI HEBÀTXĀNI WEMAHA
WARITIBA

TXĀHEEEE TXĀHEHĀ

TXĀHE TXĀHEHĀ

IÒRARU;

HIJJAHE-HÈHÈ

TÕRANA;

WAITXAHE HITXAHE

TXAHE-HÈHÈ, HIII,

WAJJEHĀ-HEHĀ HIJEHĀ

IÒRARU;

WAJAHJJA-HEHĀ

WAJAHJJA-HEHĀ

TÕRANA;
WAJAJJA WAJAJJA-HEHĀ

WAJAJJA-HEHĀ

WAJAHJJA-HEHĀ

WAJAHJJA-HEHĀ

WAJAJJA-HEHĀ

WAJAHJJA-HEHĀ

WAJAHJJA-HEHĀ

IÒRARU;

JABAHAREHI

TÕRANA;

JABAHAREHI

JABAHAREHI

HÈHÈ HÈĀHE

JABAHAREHI

HÈHÈ HÈĀHE

JABAHAREHI

IÒRARU;

HÈĀ-HEHĀ HÈĀ-HEHĀ
WAJÀBÀJÀBÀ-HÈHĀ

TÕRANA;

WAJÀBÀJÀBÀ-HEHĀ

WAJÀBÀJÀBÀ-HEHĀ

HÈĀ-HEHĀ HÈĀ-HEHĀ

WAJÀBÀJÀBÀ-HÈHĀ

WAJÀBÀJÀBÀ-HEHĀ

HÈĀ-HEHĀ HÈĀ-HEHĀ

WAJÀBÀJÀBÀ-HÈHĀ

11. Ijareheni wiu ijòrè

Wiu iny riwinymyhÿre ijòrè-my ranidÿÿmyhÿre. Iny ijòrèdu wiu riwinymyhÿre aõdi itxèrè-my, nawii-õ ahebo rutÿÿnymyhÿre-di itxèrè-my, taòldu aõòtaòtana-di itxèrè-my. Kiè.

12. Ijareheni wiku itxòrè

Wiku iny riwinymyhÿre itxòrè-my ranidkÿmyhÿre. Iny itxòrèdu wiku riwinymyhÿre anodi itxèrè-my, nawiki-no anohebo rutkÿnymyhÿre-di itxèrè-my, takòldu anokòtakòtana-di itxèrè-my.

IÒRARU;

TAI RATEREHÃ,

IWEWOKI RATEREHÃ

TAI RATEREHÃ

TÒRANA;

AÕBKÿBKÿJINAHE,

AÕBKÿBKÿJINAHE RATEREHÃ

IWEWOKI RATEREHÃ TAI RATEREHÃ

AÕBKÿBKÿJINAHE RATEREHÃ

IWEWOKI RATEREHÃ TAI RATEREHÃ

IÒRARU;

JIARÿ HARAKEREMY HEHÃ-HÈHÃ

TORANA;

JIARÿ HARAKEREMY, JIARÿ HARAKEREMY

JIARÿ HARAKEREMY HEHÃ-HÈHÃ

JIARÿ HARAKEREMY

JIARÿ HARAKEREMY HEHÃ-HÈHÃ

IÒRARU;

IRÈHÈTÀKIHE TÕTIRÈNYRÈARE,

IRÈHÈTÀKIHE TÕTIRÈNYRÈARE

TÒRANA

TABÈDÈKI RÿIRE,

TABÈDÈKI RÿIREKIREKE TÕTIRÈNYRÈARE

IRÈHÈTÀKIHE TÕTIRÈNYRÈARE

IÒRARU;

KIA RIWY, KIA RIWYKÈ-HÃ

IRYNA RBI, KIA RIWYKÈ-HÃ

TÒRANA

AÕMYBO TAMY REJIWONYMY,

AÕMYBO TAMY REJIWONYMY,

KIA RIWYKÈ-HÃ,

KIA RIWY KIA RIWYKÈ-HÃ

IRYNA RBI, KIA RIWYKÈ-HÃ

13. Ijareheni

IÒRARU;

AÕBOHE TEIJEMY, MYJ TEIJEMY

ITMYRAREKE TEIJEMY

TÕRANA;

AÕBOHE TEIJEMY,

AÕBOHE TEIJEMY TATEREMY,

ITMYRAREKE TEIJEMY

AÕBOHE KUARIBI TATEREMY

TÀ TMYRAREKE TEIJEMY

IÒRARU;

IDIHÈRAKEMY TAMY RYRYRE-HÃ

TÕRANA

TAMY RYRYRE-HÃ,

TAMY RYRYRE-HÃ,

TAMY RYRYRE-HÃ

HIIRÀRATXIHE RIJERÈNY-HEHÃ

IDIHÈRAKEMY TAMY RYRYRE-HÃ

IÒRARU;

WALEMY KNARYBÈMY-HEHÃ

TÕRANA;

TULE ADIRAREMY,

TULE ADIRAREMY

WALEMY KNARYBÈMY-HEHÃ

AHIRARI WAITXÈRÈNA ÌDEKÈ

RAURARIRE, RAURARIRE-HÃ

IÒRARU;

WAHEMY RÈARA WNA TA RELJERA-HEHÃ

JIAŔÿ-KÕ HÅREBO HÈHÃ-HÈHÃ

TÕRANA;

*KIA RAHUREMY, KIA RAHURE
RAHUREMY,*

*TITXIRIBILE RAHURE RAHUREMY
HIRAKI TA IRAJÕIRA-HÈHÃ*

Foto 5 – A festa na etapa Tarỹỹ. Quando termina essa festa, os Ijasò vão embora. Fica só o silêncio e as lembranças.

Fonte: Teijolori Karajá.

Ijareheni hêka ijasò rare, tii boho hêka inatxirènyre. Ijareheni riramy rèsèmyhỹrènyre, iny mahādu matuarimy taiki riniòtanymyhỹrènyre, iwèrurèny ijōdire, iy ilby-my, aōwnaki iy iura-my, imyriwèòtèdi-my, irahetoti iura ilby wna. Myy hêka rare Ijareheni.

14. Ijareheni

Ijareheni hêka ijasò rare, tki boho hêka inatxirènyre. Ijareheni riramy rèsèmyhỹrènyre, iny mahādu matukari-my taiki rinikòtanymyhỹrènyre, iwèrurèny ijōdire, icy ilby-my, anōwnaki icy ikura-my, imyriwèkòtèdi-my, irahetoti ikura ilby wna. Myy hêka rare Ijareheni.

15. Tarỹỹ

tarỹỹ riòrè; itbò riòrè (imona riòrè), idò riòrè.
tarỹỹhykỹ; itbòhòkỹ (imonahakỹ), idòhòkỹ.

Fotos 6 e 7 – Alimentos da festa de Aruanã. Os homens buscam alimentos e não deixam faltar nada durante esse evento.

Fonte: Teijolori Karajá.

Ijasò boho okutyhymy raryñnymyhỹrènyre tatbò riòrè-di, ihewomy tadò riòrè-di, imarahudí tatbòhòkỹ-di iu tahè ijareheni, tule ijò ijasò ijasò raibruhukỹnymyhỹre, ikonanamy tahè tadòhòkỹ-ò rèamyhỹre.

16. Tarkỹ

tarkỹ ritxòrè; itbò ritxòrè (imona ritxòrè), idò ritxòrè.
tarkỹhỹkỹ; itbòhòkỹ (imonahākỹ), idòhòkỹ.

Ijasò boho kokutyhymy rarkỹnymyhỹrènyre tatbò ritxòrè-di, ihewokumy tadò ritxòrè-di, imarahudí tatbòhòkỹ-di iku tahè ijareheni, tule ijò ijasò ijasò raibruhukỹnymyhỹre, ikokunanamy tahè tadòhòkỹ-kò rèakamyhỹre.

Itbò riòrè (imona riòrè), itbòhòkỹ (imonahākỹ); Itbò riòreu ibutelemy bdi rèamyhỹre iwèrù urimy, iwèrù tule sohoji hynalemy ijasò wèdu mahãdu ridèmyhỹrènyre tòhòrèny monamy. Ijasò mahãdu iwèrù-my riòmyhỹrènyreu rùrùmmyhỹrènyre, ijasò lsina bohè rare iwsèmý, tule iu lsimy hawyy mahãdu hãbu mahãdu wna wii rilbynymyhỹrènyre itxarurina-di. Ijasò bohè taryỹ okunanau iwèrù-my riòmyhỹrènyre, ibòò-ki rki rudiu riòmyhỹrènyre, iraru-ki

tarki txioromy riõmyhÿrènyre. Ijasò boho iwèrù-my riõmyhÿrènyre tatbò riòrè, tatbòhòkÿ riijemyhÿrènyre.

Fotos 8 e 9 – Brincadeira de Aruanã, os Ijasò bebem canjica de milho ou de mandioca misturada com mel de abelha.

Fonte: Teijolori Karajá.

Itbòhòkÿ, Itbòhòkÿ-u iwèrù sòemy rÿimyhÿre ijasò monamy, tule iu bdi iwèrù urimy sòemy rèamyhÿre. Tatbòhòkÿ-u ijareheni raibruhukÿnymyhÿre, tulerki Txaõhĩ, Irahakÿ iuraibruhukÿnymyhÿrènyre.

Itbò ritxòrè (imona ritxòrè), itbòhòkÿ (imona hãkÿ); Itbò ritxòreku ibutelemy bdi rèakamyhÿre iwèrù kurimy, iwèrù tule sohoji hynalemy ijasò wèdu mahãdu ridèmyhÿrènyre tõiòrèny monamy. Ijasò mahãdu iwèrù-my riõmyhÿrènyreku rùrùmehÿrènyre, ijasò lsina bohè rare iwsèmy, tule iku lsimy hãwyky mahãdu hãbu mahãdu wna wii rilbynymyhÿrènyre itxarurina-di. Ijasò bohè tarkÿ kokunanaku iwèrù-my riõmyhÿrènyre, ibòkòki rki rukudiku riõmyhÿrènyre, iraruki tarki txioromy riõmyhÿrènyre. Ijasò boho iwèrù-my riõmyhÿrènyre tatbò ritxòrè, tatbòhòkÿ riijemyhÿrènyreku.

Itbòhòkÿ, Itbòhòkÿ-ku iwèrù sòemy rÿimyhÿre ijasò monamy, tule iku bdi iwèrù kurimy sòemy rèakamyhÿre. Tatbòhòkÿ-ku ijareheni raibruhukÿnymyhÿre, tule rki Txakõhĩ, Irahakÿ iku raibruhukÿnymyhÿrènyre.

Idò riòrè, Idòhòkÿ; ijasò tadò riòrè riijemyhÿre tule raryÿnymyhÿre, idòrènymy rèamyhÿre Ytura (utura), Otuni, Bdolèè, Ixÿ. Idò rènybo tule ibutelemy rèamyhÿre iu. Idòhòkÿ-u tahè idòrèny sòemy ròhònymyhÿre. Taryÿ okunanau idòrèny ròhònymyhÿre iu tahè ijoi mahãdu sòemy riroximyhÿre.

Tadò riòrè, tadòhòkÿ riijemyhÿre ijasò boho iwèrù-my riõmyhÿrènyre.

Fotos 10 e 11 – Os homens e as mulheres são responsáveis para não faltar alimentos, como tartarugas assadas e batatas doce cozidas.

Fonte: Teijolori Karajá.

Idò ritxòrè, Idòhòkỹ; ijasò tadò ritxòrè riijemyhỹreku tule rarykỹnymyhỹre, idòrènymy rèakamyhỹre Ktura, Kotuni, Bdolckè, Ixỹ. Idò rènybo tule ibutèlemy rèakamyhỹre iku. Idòhòkỹ-ku tahè idòrèny sòemy rakokunymyhỹre. Tarkỹ kokunanaku idòrèny rakokunymyhỹre, iku tahè itxoi mahãdu sòemy rirakuximyhỹre.

Tadò ritxòrè, tadòhòkỹ, riijemyhỹreku ijasò boho iwèrù-my riòkòmyhỹrènyre.

Foto 12 – Aruanã, Lateni é uma espécie de fiscal.

Fonte: Teijolori Karajá.

Foto 13 – Aruanã, Iraburè dança quase correndo.

Fonte: Teijolori Karajá.

Foto 14 – Ijasò (Aruanã) Iwèrudi dança com maracá. Foto

Fonte: Teijolori Karajá.

15 – Ijasò (Aruanã) Ijareheni, dança lenta, bem lenta.

Fonte: Teijolori Karajá.

Foto 16 - Hãriri (F.M.) Hãkriri (F.F.). Hãkriri dança passos rápidos balançando o corpo.

Fonte: Teijolori Karajá.

Foto 17 – Txaõhĩ (F.M.) Txakõhĩ (F.F.). Txakõhi dança sem maracá, ou chocalho, o seu ritmo de dança é rápido.

Fonte: Teijolori Karajá.

Recebido para publicação em fevereiro de 2018.

Aceito para publicação em maio de 2018.